

Josef Mlejnek

Bolševik z Rudé planety. Alexandr Bogdanov jako průkopník (nejen) komunistické sci-fi

Když v roce 1908 vyšel v Rusku román *Rudá hvězda*, mohlo se zdát, že jde sice o zajímavou, leč pouhou epizodu v rámci tehdy prudce se rozvíjejícího žánru vědeckofantastické literatury. Nicméně jeho autor Alexandr Alexandrovič Bogdanov, vlastním jménem Malinovskij (1873–1928), ruský¹ lékař, ekonom, filozof, spisovatel, publicista a politik, nebyl jen jedním z průkopníků komunistické (krajně levicové) sci-fi. Již rok po vydání zmíněného díla vyvrcholil jeho mocenský zápas s Vladimírem Iljičem Leninem o moc v bolševické straně (frakci), který prohrál. Tím však jeho stopa z ruských či „bolševických“ dějin zdaleka nemizí.

Román *Rudá hvězda* vyšel skoro deset let před bolševickou revolucí. Onou „rudou hvězdou“ je planeta Mars, kam Bogdanov jeho děj umístil. Inteligentní (lidské) bytosti žijící na Marsu, které český překlad označuje jako Marsovcé² (tohoto termínu se ve studii přidržíme), jsou v civilizačním vývoji pokročilejší než obyvatelé planety Země. Dokázali již vybudovat vyspělý komunismus a na Zemi vysílají výpravu s tajemným cílem...

Český překlad se objevil již v roce 1912 (tehdy pod názvem *Červená hvězda*) a pak po první světové válce v roce 1921.³ Na Marsu se odehrává i další Bogdanovovo sociálně-utopické dílo, román *Inženýr Menny* z roku 1913 (česky 1921).⁴

Obě uvedená literární díla vyjadřují Bogdanovy politické i filozofické názory, jejich autor se takto záměrně snažil o jistou popularizaci svých myšlenek mimo úzký okruh vědců a intelektuálů. Literární utopie považoval za jednu ze zbraní v revolučním arzenálu, umožňující vzdělávat a mobilizovat širší lidové vrstvy.⁵ A odrážejí též

1 Narodil se v Grodnu v dnešním Bělorusku. Kvůli místu narození je proto někdy označován za autora běloruského, s běloruskou národní identitou však neměl nic společného.

2 Starší český pojem „Marsovcí“ z citovaného překladu *Rudé hvězdy* přijde autorovi vhodnější hlavně z toho důvodu, že běžný výraz „Martáné“ až příliš asociuje zelené mužiky s anténkami na hlavách, kteří vyskakují z létajícího talíře, představu zprofanovanou záplavou nekvalitní pseudofantastiky a nezřídka parodovanou. Slovo „Marsovec“ má oproti tomu jistý nádech tajemna.

3 BOGDANOV, Alexandr: *Rudá hvězda. Utopistický román*. Komunistické knihkupectví a nakladatelství Rudolf Rejman, Praha 1921.

4 TÝŽ: *Inženýr Menny. Fantastický román* (z ruštiny dle druhého vydání přeložil A. Rudin). Komunistické knihkupectví a nakladatelství Rudolf Rejman, Praha 1921. Tato studie vychází z českých vydání obou děl z roku 1921.

5 STITES, Richard: *Fantasy and Revolution: Alexander Bogdanov and the Origins of Bolshevik Science Fiction*. In: BOGDANOV, Alexander: *Red Star. The First Bolshevik Utopia*. Indiana University Press, Bloomington 1984, s. 4–5 (předmluva k vydání anglického překladu).

jeho rozdílný pohled na otázky socialistické revoluce a budování socialismu (komunismu) oproti V. I. Leninovi. Lenin na Bogdanova teoreticky (ale i politicky) zaútočil – mimo jiné – svým spisem *Materialismus a empiriokriticismus* z roku 1909.

Po převzetí moci bolševiky mu sice Lenin nabízel obnovení členství ve straně, z níž byl roku 1909 vyloučen, to však Bogdanov odmítl. Stal se ale jednou z vůdčích postav Proletkultu.⁶ V roce 1923 byl zatčen, obviněn ze spolupráce s protibolševickou opozicí, ale nakonec osvobozen i díky osobnímu pohovoru s šéfem tajné policie Felixem Dzeržinským, který si vyžádal.⁷

Jako lékař prováděl experimenty s krevní transfuzí – údajně zjistil, že způsobuje zpomalení stárnutí. Soudil, že transfuze se stanou hromadným prostředkem, který umožní lidem žít mnohem déle, ne-li věčně. (Marsovská komunistická civilizace krevní transfuze běžně používá.) Ovšem právě zájem o transfuzi se stal Bogdanovovi osudným, když po jednom z pokusů 7. dubna 1928 zemřel.

Jeho „renesanční“ osobnost tak slouží i jako ilustrace skutečnosti, že bolševický proud (včetně jeho širšího okruhu) byl daleko pestřejší, než se soudí, a to i pod vlivem oficiální komunistické historiografie, která vše kritické k Leninovi nebo Stalinovi odstranila do ústraní či rovnou zašlapala.

Tato studie se sice zaměřuje na obě uvedená díla z žánru sci-fi, ale protože v nich jejich autor prezentoval své filozofické i politické postoje, lze pomocí jejich rozboru detailněji poukázat na osobnost, názory a veřejné působení samotného Alexandra Bogdanova. Autora u nás prakticky neznámého, jemuž se však – zejména počínaje dobou Gorbačovovy perestrojky – věnuje v Rusku, kde v roce 1999 vznikl Mezinárodní institut Alexandra Bogdanova,⁸ i v zahraničí poměrně značná pozornost.

Rudá planeta⁹: vize a realita

„Dosud jste mi neodpověděl, jaké jste národnosti... Vaši ostatní soudruzi náleží asi k témuž národu, jako vy?“

„Ano,“ pravil Menny.

„Tedy jste mne oklamal,“ zvolal jsem rozhořčeně, „není to vědecká společnost, nýbrž něco jiného.“

„Ovšem, všichni jsme obyvatelé jiné oběžnice, zástupci druhého lidstva. Jsme Marsovcí.“¹⁰

Citovaný dialog zachycuje závažné odhalení, kdy záhadný Menny¹¹ sděluje revolucionáři Leonidovi, hlavní postavě a vypravěči románu *Rudá hvězda*, co jsou on a jeho přátelé.

6 Proletkult – akronym ze slov proletářská kultura, hnutí zaměřené na proletářskou kulturu a její rozvoj, působící zejména v počátcích existence bolševického režimu, posléze potlačeno.

7 KREMENTSOV, Nikolai L.: *A Martian Stranded on Earth: Alexander Bogdanov, Blood Transfusions, and Proletarian Science*. The University of Chicago Press, Chicago and London 2011, s. 58.

8 Viz webové stránky institutu: <http://www.bogdinst.ru/index.html> (citováno k 8. 3. 2016).

9 Běžně užívaný výraz „rudá planeta“ je dán načervenalým zabarvením Marsu, avšak Bogdanov si v románu ještě „přisadil“: i vegetace tam má červenou barvu, a hlavní hrdina Leonid tak s jistým potěšením označuje přírodu planety za „socialistickou“. BOGDANOV, Alexandr: *Rudá hvězda*, s. 53.

10 Tamtéž, s. 18.

11 Jména Marsovců jsou nesklonná a bez rodu, což má vyjadřovat rovnost pohlaví na planetě.

Josef Mlejnek

telé ve skutečnosti zač. Menny, dosud vystupující pod identitou revolucionáře a člena tajné vědecké společnosti, Leonidovi z jižní části země (pravděpodobně Ruska, byť to není výslovně zmíněno) před časem přivezl několik sdělení a příkazů, z nichž bylo patrné, že se těší plné důvěře soudruhů. Leonid se s Menny, který je všestranně vědecky vzdělán a zaměstnáním patrně inženýr, spřátelí, zvláště když z jejich rozhovorů vyplývá velká shoda názorů, nicméně zároveň cítí cosi divného. Pochybnosti vyvolává už samo vzezření nového známého: *Byl to člověk už zevnějškem v mnohém originelní. Oči měl tak zakryty temnými skly, že jsem ani nevěděl, jaké jsou barvy; blavu měl poněkud nesrovnale velkou; krásné sice, ale podivně nehybné a neživotné rysy jeho obličeje nebyly v žádném souladu s měkkým a výrazným hlasem, ani s urostlou, mladě pružnou jeho postavou.*¹²

Zvláštní vzezření se však ukáže ještě podivnějším, když Menny před Leonidem doslova sundá masku: *Menny rozepjal límeček a sňal zároveň s brýlemi neobyčejně dokonale zhotovenou škrabošku, kterou jsem i já i všichni ostatní považovali až do toho okamžiku za jeho obličej. Byl jsem překvapen tím, co jsem spatřil. Menny měl oči podivuhodně veliké, jaké nikdy nebývají lidské zraky. Oční zřítelnice měl rozšířené i vzhledem k nepřírozené velikosti očí, což činilo jejich výraz skoro strašným. Vrchní část hlavy a obličej byla tak široká, kolik bylo třeba k umístění takových očí; ale naopak, poměrně malá byla jeho dolejší část obličeje beze všech známek vousů pod nosem a na bradě. Všechno to pobromadě činilo dojem krajní originalnosti, zručnosti, ne však karikatury.*¹³

Originální, ba zručný vzhled Marsovců (kteří jsou ale v podstatě humanoidní, nejde o nějaké chobotnice s chapadly či jiné podobné kreatury) je dán přírodními podmínkami, zejména skutečností, že planeta Mars je od Slunce vzdálenější než Země, a intenzita slunečních paprsků je tak menší. Méně světla znamená nutnost mít větší oči s velkými zřítelnicemi.¹⁴ Ale rozdílné přírodní podmínky nejsou pouze příčinou odlišného vzhledu „druhého lidstva“. U Bogdanova, jak bude ukázáno dále, tvoří též podstatný faktor při výkladu společenského uspořádání¹⁵, ne/možnosti jeho určitých forem v daném prostředí, překážku či naopak katalyzátor cesty k vyspělejší sociální organizaci.

Leonid v okamžiku odhalení též pochopí, proč měl pocit, že se ho Menny snaží rozeštvát s jeho přítelkyní, Annou Nikolajevnou. Dostává od něj totiž nabídku, která se neodmítá: odcestovat s ním a ostatními Marsovcí na jejich planetu: *Abyste utvořil živé pouto mezi naším a pozemským lidstvem, abyste poznal náš způsob života a abyste blíže seznámil Marsovice s pozemským životem, a abyste zkrátka byl – budete-li si přát – zástupcem své planety na našem světě.*¹⁶

Nabídka Menny však není zcela upřímná, což ale Leonid zjistí až později. Usedá tedy do kosmické lodi vejcovitého tvaru, etheronefu¹⁷, a vydává se na cestu k neznámé

12 BOGDANOV, Alexandr: *Rudá hvězda*, s. 7.

13 Tamtéž, s. 14–15.

14 Tamtéž, s. 34–35.

15 Názory Bogdanova v tomto ohledu ovlivnil též významný ruský marxista Georgij Valentinovič Plechanov.

16 BOGDANOV, Alexandr: *Rudá hvězda*, s. 19. Důvody jeho výběru jsou blíže vysvětleny v jiné pasáži tohoto textu, nazvané Smrt, láska a revoluce.

17 Název je pravděpodobně odvozen od etheru, látky jemnější než vzduch, která dle starších představ, nicméně rozšířených ještě v 19. století, vyplňovala vesmír, a umožňovala tak mimo jiné i to, že se v něm může šířit světlo.

Bolševik z Rudé planety

planetě. Samo vesmírné plavidlo svědčí o technické vyspělosti marsové civilizace. Ta totiž objevila či vyvinula zvláštní látku, „zápornou hmotu“, jež má „antigravitaci“ vlastnosti, není nebeskými tělesy přitahována, ale odpuzována. *Dle tohoto způsobu, vysvětluje Menny, sestavujeme také všechna létadla; zhotovíme totiž aparát z obyčejného materiálu a uvnitř umístíme nádrž naplněnou dostatečným množstvím záporné hmoty. Potom zbývá už jen dát takovému stroji bez váhy náležitou rychlost pohybu. U pozemských letadel používáme elektrického motoru a vrtule. Pro meziplanetární lety se používá jaderný fotonický (tryskový) pohon.*¹⁸

Koncepce či idea „antigravitace“ byla mezi autory vědeckofantastických děl počátkem dvacátého století poměrně rozšířená.¹⁹ Pravděpodobně poprvé se objevuje ve sci-fi románu Percyho Gregga *Napříč zvěrokruhem*²⁰ z roku 1880, v této souvislosti však nutno zmínit i průkopníka žánru H. G. Wellse a jeho román *První lidé na Měsíci* z roku 1901, kde se kosmická loď rovněž pohybuje pomocí podobného principu jako u Bogdanova.²¹ Z pozdějších výskytů pak určitě nelze pominout *Neználka na Měsíci* z roku 1965, i kvůli tomu, že se zde (v českém překladu) antigravitální zařízení velmi pěkně a výstižně jmenuje *detěžkátor*.²²

Předmětem této studie však nejsou technické aspekty Bogdanovovy sci-fi či jejich reálná proveditelnost – mnohé z nich se však jeví jako překvapivě moderní (televize, 3D projekce, výpočetní technika, automatizace či robotizace výroby, syntetické materiály nebo využití jaderné energie) a každopádně svědčí o tom, že Bogdanov pečlivě sledoval bouřlivý vědecký i technický rozvoj své doby, samozřejmě, včetně jeho případných omylů. Tématem je totiž především sociální a politická dimenze jeho literárního díla.

Cestu na Mars, trvající asi dva a půl měsíce, Leonid využije i k tomu, aby se naučil „marsovskou“ řeč²³ – na celé planetě je totiž již jen jeden společný jazyk. Stalo se to svobodně, bezděky, ještě dávno před socialistickým převratem.²⁴ Může tak začít lépe poznávat novou civilizaci, a to již vlastně na palubě etheronefu. Menny sice Leonidovi přisvědčí, že je kapitánem lodi, avšak na vysvětlenou dodává: *Ale to neznamená, že bych vládl něčím podobným, co se u nás jmenuje náčelnická moc. Prostě jsem nejzkušenější v řízení etheronefu a moje pokyny se přijímají stejně, jako já přijímám astronomické výpočty Sterny nebo jako všichni přijímáme lékařské rady Netty k udržení zdraví a pracovní síly.*²⁵

Marsovská společnost je postavena na přirozené profesní autoritě a na kolektivismu, neboť každý své schopnosti dává do služeb celku. Jde tedy vlastně o společnost

18 BOGDANOV, Alexandr: *Rudá hvězda*, s. 9–14 a 21–25.

19 PERVUŠIN, Anton Ivanovič: *Bitva za zvezdy – 1. Raketnyje systěmy dokosmičeskoj ery*. Izdatelstvo AST, Moskva 2003. Viz <http://coollib.com/b/174251/read> (citováno k 8. 3. 2016).

20 GREGG, Percy: *Across the Zodiac: The Story of a Wrecked Record*. Trübner, London 1880.

21 Srov. WELLS, Herbert George: *První lidé na Měsíci*. SNKLU, Praha 1964.

22 Srov. NOSOV, Nikolaj: *Neználka na Měsíci*. Knižní klub, Praha 2009, či některé z jiných českých vydání. Jde o knížku pro děti, stále vydávanou, leč silně poznamenanou sovětskou ideologií.

23 Dosud se s Marsovcí dorozumíval rusky, francouzsky, anglicky a německy, podle toho, jakou z pozemských řečí zrovna daný Marsovec ovládal.

24 BOGDANOV, Alexandr: *Rudá hvězda*, s. 45.

25 Tamtéž, s. 24–25.

Josef Mlejnek

anarchistickou, bez přímé státní („náčelnické“) moci, kde se vědomě a přísně dodržuje role daného jedince v rámci spontánního sociálního řádu. Lidstvo na Marsu („marsovstvo“) postupně kumuluje své zkušenosti a poznatky, čímž roste nejen kvantita, ale též kvalita produkce i sociální organizace: *Člověk je osobnost, ale práce jeho je neosobná. Dříve nebo později člověk zemře se svými radostmi a strádáním, avšak práce jeho zůstane v nekonečně rostoucím životě. V tom není rozdílu mezi dělníky; nestejná je jen veličina toho, co prožili, a toho, co zbude po nich v životě.*²⁶ I proto Marsovci až do vítězství socialismu stavěli pomníky svým velikým lidem; nyní staví památníky jen velikým událostem, takovým, jako byl první pokus dosáhnout Země, skončivší smrtí badatelů, nebo jako bylo vyhubení smrtelné epidemické choroby, neb jako bylo odhalení rozkladu a synthesy všech chemických prvků. Jedná se též o společnost ateistickou, jež dokázala překonat i religiózní předsudky, o čemž svědčí poznámka, že také Marsovci měli dříve různá náboženství.²⁷

Bogdanov v románu prezentuje vlastní adaptaci tehdy převládající Laplaceovy nebulární (mlhovinové) hypotézy o původu sluneční soustavy i relativním stáří planet. Mars je v jeho podání dvakrát starší než Země, a evoluce zde tudíž začala dříve,²⁸ kdežto Venuše je naopak mladší a po jejím povrchu se tak zatím prohánějí dinosauři.²⁹ Gravitace menšího Marsu je slabší než zemská, a bytosti se na povrchu „rudé planety“ proto mohou pohybovat (a pracovat) snáze. Rozvoj na druhou stranu brzdí nedostatek světla (i tepla), daný větší vzdáleností od Slunce. Marsovci jsou tedy na počátku pozemského dvacátého století před pozemšťany sice o dost napřed, avšak jen asi tak o 200 až 300 let.³⁰

I socializace Marsu má pozvolný a také nenásilný charakter: *Věc došla k sociální revoluci. A opět byl zde chod událostí hodně klidný; hlavní zbraní dělníků byly stávky, k povstání docházelo jen v řídkých případech [...] Krok za krokem ustupovali páni před nutností; a ani tehdy, když dostala se státní moc do rukou dělníků, přemožení nepokusili se zachrániti své zájmy násilím. [...] kapitalistům byla zpočátku vyplácena pense. Mnozí z nich později hráli vynikající úlohu při organisování různých společenských podniků.*³¹

Mírnější povaha marsovského společenského vývoje je dle Leonida (Bogdanova) dána právě odlišnými přírodními podmínkami. „Chudším“ světlem (sluneční energií), ale i tím, že *na Marsu není ani vašich obromných oceánů, ani vašich neschůdných horských hřebetů. Naše moře jsou neveliká, a nikde úplně nerozdělují souše na samostatné pevniny; naše vrchy nejsou vysoké, kromě několika jednotlivých hor.*³² Oproti tomu bouřlivost a prudkost pozemského vývoje je hodně spoluurčena skutečností, že na Zemi je více přírodního bohatství a *Slunce jí dává mnohem více životné síly.*³³

K socializaci Marsu podstatnou měrou přispěla i éra Veliké Práce, spočívající v nezbytnosti vybudovat v důsledku vysychání planety soustavu zavlažovacích kanálů.

26 Tamtéž, s. 32.

27 Tamtéž, s. 76.

28 CROSSLEY, Robert: *Imagining Mars. A Literary History*. Wesleyan University Press, Middletown 2011, s. 107.

29 BOGDANOV, Alexandr: *Rudá hvězda*, s. 70.

30 Tamtéž, s. 46 a 49.

31 Tamtéž, s. 48.

32 Tamtéž, s. 46.

33 Tamtéž, s. 49.

Zde se Bogdanov opírá o dobové představy³⁴ o existenci velkých kanálů na Marsu, které měly být dokonce výsledkem práce inteligentních bytostí. Vše (v podstatě nechtěně) zavinil italský astronom Giovanni Schiaparelli, jenž se v roce 1877 domníval, že na povrchu planety zpozoroval dlouhé přímé objekty, považoval je za přírodní koryta nebo zálivy a označil je italským slovem *canali*. V anglickém překladu se však vyskytl výraz *canals* namísto vhodnějšího *channels*, neboť anglické slovo *canal* znamená umělý, člověkem vytvořený vodní tok. Nicméně k „významovému posunu“ notně, ba možná zcela zásadně přispěla rovněž lidská touha nalézt a dokázat existenci života na jiných planetách.

Objev údajně potvrzovali i jiní pozorovatelé a vznikaly též mapy povrchu Marsu se zakreslenými kanály. Jejich původ sice nadále zůstával sporný, leč celkem snadno se tak zrodila teorie o umírající planetě, na níž její obyvatelé zápasí (či v minulosti a nakonec marně zápasili) o vláhu budováním obrovských umělých zavlažovacích zařízení přivádějících vodu z oblasti pólů do vysychajících oblastí kolem rovníku. Jejím průkopníkem a popularizátorem byl americký astronom Percival Lowell, který na toto téma v rozmezí let 1895 až 1910 publikoval tři knihy.

Mars coby obydlená planeta se koncem devatenáctého a začátkem dvacátého století pochopitelně stal rovněž tématem řady literárních děl. Což vlastně trvá dodnes, nicméně ve zmíněném období šlo o jistý specifický boom, jehož byl Alexandr Bogdanov součástí. Patrně nejdůležitějším či určitě nejznámějším dílem této vlny je *Válka světů* H. G. Wellse³⁵ z roku 1898.

Představu o civilizaci budující na Marsu gigantická vodní díla ve skutečnosti inicioval optický klam, způsobený nedokonalou pozorovací technikou, což poprvé doložil již v roce 1909 řecký, byť po většinu života ve Francii působící astronom Eugène M. Antoniadi, leč teorie měla poměrně tuhý kořínek a existenci obrovských kanálů na Marsu (přírodních, natož umělých) definitivně vyvrátily až fotografie z vesmírných sond.

Nutnost vypořádat se v „boji o přežití“ s náročnými přírodními podmínkami Marsu u Bogdanova vede k těsnější kooperaci, zatímco objemnější přírodní bohatství podněcuje soupeření a sváry. Což je dosti sporná teze, neboť by se dalo namítnout, že čím je „boj o přežití“ kvůli omezeným zdrojům náročnější, tím ostřejší a krutější bude i povaha tohoto zápasu. Bogdanova v tomto ohledu patrně ovlivnil anarchista, ale též významný geolog a geograf Petr Kropotkin, kritik sociálního darwinismu, jenž tvrdil, že v evoluci uspěly takové druhy, které dokázaly využít kolektivní energii a byly schopny si vzájemně pomáhat a spolupracovat. Tento názor, v různých podobách a variacích, však tehdy zastávala řada ruských přírodovědců i sociálních myslitelů.³⁶

34 Pasáže o Marsu a představách o něm dle CROSSLEY, Robert: *Imagining Mars*; CROWE, Michael J.: *The Extraterrestrial Life Debate, 1750–1900: the Idea of a Plurality of Worlds from Kant to Lowell*. Cambridge University Press, Cambridge 1986; HENDRIX, Howard V. – SLUSSER, George – RABKIN, Eric S. (eds.): *Visions of Mars: Essays on the Red Planet in Fiction and Science*. McFarland & Co., Jefferson, North Carolina 2011; MARKLEY, Robert: *Dying Planet: Mars in Science and the Imagination*. Duke University Press, Durham 2005.

35 Srov. WELLS, Herbert George: *Válka světů*. KMa, Praha 2002, či některé ze starších či novějších vydání.

36 ADAMS, Mark B.: „Red Star“. Another Look at Aleksandr Bogdanov. *Slavic Review*, 1989, roč. 48, č. 1, s. 8; KREMENTSOV, Nikolai L.: *A Martian Stranded on Earth*, s. 45–46.

Josef Mlejnek

Pro Bogdanovovu sociální filozofii je ale zcela klíčový, neboť ta s ním vlastně stojí a padá.³⁷ Konkurenční zápas Bogdanov odmítal jako bytostně kapitalistický a rozkladný. A i proto čelil kritice, že ideu lidského společenství klade nad třídní boj.³⁸

K jaké společnosti, krom výše již uvedeného, tedy pozvolná, evoluční socializace Marsu dospěla? *Práce je přírodní potřeba sociálně vyvinutého člověka a všechny způsoby zjevného, nebo maskovaného nucení k práci jsou pro nás úplně zbytečné*, vysvětluje Marsovec Menny Leonidovi při jeho exkurzi v továrně.³⁹ Díky technologické vyspělosti (včetně využití výpočetní techniky) i bedlivému centrálnímu řízení ekonomiky, na niž dohlíží statistický úřad, není nutné, aby obyvatelé Marsu pracovali déle než dvě a půl hodiny denně. Ale chtějí-li déle, mohou: *Tak na příklad soudruh, jenž řídí hlavní kladivo, je tolik unášen svojí prací, že nikomu nedovolí, aby ho zaměnil po veškerou dobu pracovní v továrně, to jest po 6 hodin každodenně*.⁴⁰

Mimochodem, Bogdanov se vždy stavěl proti takovému způsobu tovární produkce, který z dělníka činí de facto stroj či součást stroje, nemyslíci bytost mechanicky opakující jednoduchý výrobní postup. Kritizoval proto takzvaný Taylorův systém, ovšem nejen v kapitalismu – střetl se i se zastánci taylorismu mezi bolševiky, zejména s jejich hlavním představitelem Alexejem Gastevem.⁴¹

Vysoká produktivita technologicky velmi pokročilé a zespolečenštěné „maršovské“ ekonomiky umožňuje jakousi uvědoměle konzumovanou hojnost. *Každý si bere, kolik potřebuje a kolik chce*, říká Menny a dodává, že k chodu výroby a spotřeby nejsou zapotřebí žádné peníze (tedy ani mzdy), ani doklady o množství nebo závazky ohledně objemu vykonané práce, neboť obyvatelé Marsu jsou velmi uvědomělí, pracují rádi, střídají různé profese a podle všeho dokážou i konzumovat s mírou. *Jednotlivý člověk možná počne jíst ten či onen pokrm v množství dvojnásob nebo trojnásob větší, než obvyčejně tomu bývá, nebo zachce se mu změnit deset obleků v deseti dnech*, objasňuje Menny, *ale společnost tří set milionů lidí nepodléhá takovému kolísání. Při tak velkých číslech přivádějí se do rovnováhy úchylky na jednu i na druhou stranu a průměrné veličiny mění se velmi pomalu, pevně však a neustále*.⁴²

Karel Marx definuje v *Kritice gothajského programu*, byť poněkud mlhavě, komunistickou společnost těmito slovy: *Ve vyšší fázi komunistické společnosti, až už jednotlivci nebudou v zotročujícím područí dělby práce a až tedy zmizí i protiklad mezi duševní a tělesnou prací; až práce nebude pouhým prostředkem k životu, nýbrž stane se sama první životní potřebou; až s všestranným rozvojem jednotlivců vzrostou i výrobní síly a všechny zdroje sdruženého bohatství potečou plným proudem – teprve pak bude možno plně překročit úzký obzor buržoazního práva a společnost bude moci vepsat na svůj prapor: Každý podle svých schopností, každému*

37 GREENFIELD, Douglas: Revenants and Revolutionaries: Body and Society in Bogdanov's Martian Novels. *The Slavic and East European Journal*, 2006, roč. 50, č. 4, s. 624–625 a 629–630.

38 GLOVELI, Georgij Džemalovič: *Bogdanov – učjonyj i utopist*. Studie je zveřejněna na webových stránkách Bogdanovova institutu – viz <http://www.bogdinst.ru/bogdanov/glovely2.htm> (citováno k 11. 3. 2016).

39 BOGDANOV, Alexandr: *Rudá hvězda*, s. 61.

40 Tamtéž, s. 63.

41 STITES, Richard: *Fantasy and Revolution*, s. 7.

42 BOGDANOV, Alexandr: *Rudá hvězda*, s. 61–62.

Bolševik z Rudé planety

podle jeho potřeb!⁴³ Lze tedy konstatovat, že dle svědectví hlavního hrdiny Bogdanovova románu na Marsu opravdu dosáhli komunismu, nejen kvůli ultraproduktivní ekonomice, zajišťující všeobecnou hojnost, ale i díky tomu, že stát již odumřel a není jej nadále zapotřebí. Což ale u Bogdanova neznamena, že by taková společnost byla zbavena všech obtíží a nečelila závažným problémům (například nedostatku surovin).

Kolektivismus „marsovského“ komunismu dosahuje vrcholu v krevní výměně, jež prodlužuje život a zachovává bytost dlouho mladou. *Vyměňujeme krev dvou lidských bytostí, z nichž každá může poskytnout druhé spoustu podmínek k povýšení života. Je to prostě současné přelévání krve jednoho člověka druhému a opačně vzájemným spojením jejich cév. Při šetření veškeré opatrnosti je to zcela bez nebezpečí; krev jednoho člověka pokračuje žít v organismu druhého, mísí se tam s jeho krví a přinášejí sebou úplné obnovení jeho tkaniv*, vysvětluje Leonidovi lékař jménem Netty. Marsovci tedy dosahují *vzájemné výměny života nejen v ideovém, nýbrž i fyziologickém smyslu*.⁴⁴ Přesněji řečeno „soudružské výměny“, neboť ruský originál uvádí *товарищеский обмен*,⁴⁵ čehož se drží i překlad do angličtiny, kde stojí *comradely exchanges*.⁴⁶

Pasáže o krevní výměně předznamenávají pokusy prováděné později na Zemi samotným Bogdanovem, které se mu nakonec staly osudnými. Když se jeho literární alter ego, pozemšťan Leonid, ptá, proč pozemské lékařství tak jednoduchý a účinný prostředek nepoužívá, Netty jako jednu z možných příčin uvádí též pozemskou individualistickou psychologii, *kteřá tak ostře odděluje jednoho člověka od druhého, že je myšlenka o jejich živoucím spojení vašim učencům skoro nedostupná*.⁴⁷

Láska a sex na Marsu

U Bogdanova není kolektivistická etika něčím, co by automaticky nastoupilo v důsledku proměny výrobních vztahů a sociálního řádu. Je ji třeba pěstovat pečlivou výchovou. Děti jsou proto vychovávány v dětských domech. Rodiče je mohou navštěvovat, ba s dětmi v takovém domově po nějaký čas společně žít, čehož často využívají hlavně matky, ale primárně je výchova svěřena tomuto zařízení. Silný vliv minulosti, jež je nutné překonat, vysvětluje Leonidovi jedna z vychovatelek: *Zdálo by se, že zde žijeme v úplném komunismu; skoro nikdy ničeho dětem neupíráme, odkud tedy vzal se cit osobního vlastnictví? A tu přichází děčko a říká „moje“ lodička, „sám“ jsem ji udělal. To však stává se velmi často: někdy dokonce dochází i k pranici; a nic se nedá dělat. Je obecným životním zákonem: vývoj organismu zkráceně opakuje vývoj celého druhu a vývoj společnosti stejně se opakuje ve vývoji jednotlivcově. Sebeurčení dítěte mívá ve většině případů takový nezřetelný*

43 MARX, Karel: *Kritika gothajského programu*. Marxistický internetový archiv – viz <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1875/051875.html#16> (citováno k 11. 3. 2016); MARX, Karel – ENGELS, Bedřich: *Kritika programů*. Svoboda, Praha, 1949, s. 44–45.

44 BOGDANOV, Alexandr: *Rudá hvězda*, s. 85–87.

45 BOGDANOV, Aleksandr Aleksandrovič: *Krasnaja zvezda*. Internetové zveřejnění ruského vydání z roku 1989 – viz http://az.lib.ru/b/bogdanow_aleksandr_aleksandrowich/text_0040.shtml (citováno k 11. 3. 2016).

46 BOGDANOV, Alexandr: *Red Star*, s. 86.

47 TÝŽ: *Rudá hvězda*, s. 87.

Josef Mlejnek

*individualistický ráz. Blížkost pohlavní dospělosti z počátku tento odstín sesiluje. Teprve v jinošském věku skutečně sociální poměry dokonale odstraňují zbytky minulosti.*⁴⁸

Citovaná pasáž zrcadlí velký vliv německého přírodovědce Ernsta Haeckela, autora tzv. rekapitulační teorie, kterou posléze povýšil na základní biogenetický zákon. Podle něj ontogeneze rekapituluje fylogenezi: vývoj jedince (v embryonálním stadiu) v sobě zkráceně opakuje neboli shrnuje fylogenezi, evoluční vývoj celého druhu.⁴⁹ Ve své době šlo o široce přijímanou teorii, jež kromě biologie ovlivnila i celou řadu jiných oborů (například studium původu jazyků, psychologii či teorii vzdělávání). A byť se v biologii považuje za překonanou, v některých jiných vědních oblastech, kupříkladu v teorii vzdělávání, její vliv přetrvává.

Bogdanov ji však rozšířil o postembryonální a společenský vývoj. Puberta tak u každého jedince ještě odráží epochu kapitalistického třídního boje, kterou celý lidský druh prošel, dospělost však již schopnost ovládnutí sil, typickou pro komunismus.⁵⁰ Bogdanova v tom ale mohl inspirovat i britský sociolog a filozof Herbert Spencer, podle nějž všichni jedinci během dospívání znovu prožívají evoluční dějiny své rasy. Mezi dětmi jsou tak dle Spencera běžné sklony k násilí, krutosti, krádežím a lhaní, neboť v raném věku prochází každý civilizovaný člověk fází, kdy se jeho charakter podobá barbarské rase, z níž vzešel.⁵¹ Je to smutné zjištění: děti by pravděpodobně zlobily i v komunismu...

Marsovská společnost je tolerantní k různým podobám vztahů – skládá se sice z jedinců, jejichž činnost je podřízena zájmům celku, zároveň však zpravidla vzdělaných, často vysoce kvalifikovaných a nesvazovaných nějakými dávnými „předsudky“. Marsovci žijí v párech, zvláště poutá-li je hluboký cit, jehož jsou, jak se Leonid ještě přesvědčí, opravdu schopni. Nicméně existují i jiné případy, kdy například žena žije dlouhodobě se dvěma i více muži či kdy „marsovský člověk“ žije sám, což se týká zejména vědců nebo umělců, plně zaujatých předmětem svého zkoumání nebo tvorby. Trvalejší vztah mezi mužem a ženou se v *Rudé hvězdě* označuje též pojmem „osobní svazek“, jde však v podstatě o synonymum výrazů jako milostný vztah, chození nebo žití s někým atp. a i trvalejší páry se občas rozcházejí a milostní partneři se mění. Klasická rodina na Marsu neexistuje.

Marsovci jsou, jak již bylo zmíněno v úvodu, velmi humanoidní: *Různosti ve složení těla jsou mezi Marsovci a pozemskými lidmi celkem neveliké; kdybychom nepočítali podstatného rozdílu ve velikosti očí a částečně v útvaru lebky, nejsou tyto rozdíly větší než ony, které existují na Zemi mezi jednotlivými rasami.*⁵² Leonid si na uvedené odlišnosti brzy zvykne a vnímá je nikoliv jako nestvůrnost, nýbrž jako originalnost. Pozoruhodné však je, že *složení mužského i ženského těla shoduje se zde více, než u plemen na Zemi. To ostatně týká se*

48 Tamtéž, s. 67.

49 ADAMS, Mark B.: „Red Star“. Another Look at Aleksandr Bogdanov, s. 10–11; GRIM, Miloš – NAŇKA, Ondřej – ČERNÝ, Karel – BRICHOVÁ, Hana: *Anatomie od Vesalia po současnost 1514–2014. Publikace k 500. výročí narození Andrea Vesalia*. Grada Publishing, Praha 2014, s. 19–20; LARSON, Edward J.: *Evoluce. Pozoruhodný příběh dějin vědecké teorie*. Slovart, Praha 2009, s. 111–113.

50 GREENFIELD, Douglas: *Revenants and Revolutionaries*, s. 631.

51 LARSON, Edward J.: *Evoluce*, s. 187.

52 BOGDANOV, Alexandr: *Rudá hvězda*, s. 74.

Bolševik z Rudé planety

*hlavně poslední epochy – epochy svobodného vývoje lidstva; ještě na sochách z doby kapitalistické jsou pohlavní rozdíly vyjádřeny silněji. Zřejmě domácí otroctví ženy a borečný boj muže za existenci kazí jejich tělo dvěma různými směry.*⁵³

Tato myšlenka opět dokumentuje důraz, jež Bogdanov ve svém myšlení kladl na těsnou vzájemnou provázanost přírodních a sociálních podmínek i zákonitostí, která ostatně tvoří jádro jeho tektologie neboli univerzální organizační vědy, nauky, jež zdůrazňovala propojení či blízkou podobnost přírodních a sociálních fenoménů, způsobů jejich organizace a fungování.⁵⁴ Marsovcí jsou tak vyspělejší nejen sociálně a technicky, ale i biologicky – jsou inteligentnější, fyzicky výkonnější, zdravější apod.

Milostné vztahy ovšem mají výhradně heterosexuální povahu, téma homosexuality Bogdanov v románu přímo nezmiňuje, byť je samozřejmě diskutabilní, jak vlastně vnímat jeho, dnešní terminologií vyjádřeno, genderovou rovnost projevující se rovněž stíráním biologických odlišností obou pohlaví neboli androgynismus jako ideální či harmonický výsledek evoluce, jež je v Bogdanovově pojetí nejen biologickým, nýbrž, zejména v pozdějších fázích, rovněž sociálně-biologickým fenoménem.⁵⁵ Mimochodem, podobné tendence – sblížování sociálních rolí mužů a žen a tomu odpovídající životní styl i móda – jsou typické i pro moderní technicky vyspělou západní společnost.⁵⁶

Blízkost mužské a ženské anatomie v pokročilé komunistické společnosti, kterou na Marsu podporuje i styl odívání, pro nějž dnes existuje termín „unisex“, ale Leonida dokáže též pěkně zmást. K lékaři jménem Netty pociťuje od začátku velkou náklonnost a cítí, že jeho sympatie jsou opětovány, ale až sám/sama Netty mu nakonec musí přiznat, že je žena. Její přiznání pak otevře stavidla citů, které z Leonida a Netty nejenže učiní milence,⁵⁷ ale později sehraje zásadní roli při vyústění samotného děje.

Když však Netty odcestuje na dlouhou výpravu na Venuši (důvod je vysvětlen v následující pasáži tohoto textu nazvané Válka světů), nebrání to Leonidovi v navázání intimních vztahů s astronomkou Enno: *Někak samo sebou, bez tlaku a bez boje přivedlo nás naše sblížení k pohlavním stykům. Nezměrně tichá a dobrá Enno nevyhýbala se této blízkosti, třeba sama k ní nepracovala. Rozhodla jen, že nebude mít ode mne děti... Byl stín jemného smutku v jejich polibcích – polibcích něžného přátelství, které vše dovoluje...*⁵⁸

Ostatně, na Zemi, před cestou na Mars, byl Leonid přesvědčeným polygamistou: *Ba tvrdil jsem také, že mnohoženství stojí zásadně výše, než jednoženství, poněvadž je schopno dát lidstvu větší bohatství osobního života a větší rozličnost kombinací v ohledu dědičnosti. Dle mého názoru pouze spory buržoasního útvaru společnosti činí mnohoženství z části vůbec neuskutečnitelným, z části výsadou vykořisťovatelů a příživníků pošpiňujících vše svojí hniijící psychologií; budoucnost musí i zde přinést velkou změnu. Leonidovu pozemskou stálou přítelkyni Annu Nikolajevnu však takové názory děsně urážely; viděla v nich pokus obléci v ideový tvar hrubě pociťovaný poměr k životu.*⁵⁹

53 Tamtéž.

54 K tektologii blíže viz pasáže o románu *Inženýr Menny*.

55 GREENFIELD, Douglas: *Revenants and Revolutionaries*, s. 625–627 a 629–633.

56 Srov. MIKŠ, František: *Obrana ženských tvarů*. *Kontexty*, 2015, roč. 7, č. 3, s. 31–31.

57 BOGDANOV, Alexandr: *Rudá hvězda*, s. 97–100.

58 Tamtéž, s. 109.

59 Tamtéž, s. 7.

Josef Mlejnek

Citové vzplanutí Leonida k Netty a jejich pevné milostné pouto jako by dávaly Anně Nikolajevně hořce za pravdu, nicméně Leonida tato zkušenost přesto nevede k důslednému odmítnutí svých předchozích názorů na vztahy mezi pohlavími, spíše jen k jejich jisté relativizaci. Leonid každopádně cítí a zdůrazňuje, že Netty je pro něj někým mimořádně, fatálně důležitým, nejde pouze o nějakou „řadovou milenkou“.

Pasáže o vedlejším poměru Leonida s Enno též navozují možnost „rasového míšení“ mezi Marsovcí a pozemšťany, ostatně, obyvatelstvo obou planet Bogdanov označuje pojmem lidé (a používá rovněž termínu „pozemští lidé“), leč na stránkách jeho literárního díla se tato eventualita nerealizuje. Bogdanov, mimo jiné i jako zastánce teorie o dědičnosti vlastností získaných za života jedince,⁶⁰ by však od ní patrně očekával mimořádné a poměrně rychlé zkvalitnění pozemského lidstva a vylepšení jeho šancí na brzké vybudování komunismu.

Válka světů

Leonid se po dlouhou dobu domnívá, že má poznat marsovskou civilizaci, aby se mohl stát prostředníkem mezi oběma světy. Jak ale po nějaké době zjistí, záměry Marsovců jsou poněkud záluďnější. Na Marsu totiž vlivem zvyšujícího se počtu obyvatel a souběžného růstu jejich potřeb hrozí do třiceti let nedostatek výživy. Jako nejpříhodnější řešení (umělá produkce bílkovin je zatím obtížně proveditelná) se jeví hromadná kolonizace jiné planety, konkrétně buď Země, nebo Venuše, přičemž klimatické podmínky na Venuši jsou ve srovnání se Zemí daleko horší. Leonid se shodou okolností dostane k archivním záznamům – fonografům – zachycujícím projednávání celého problému marsovským vedením, k němuž patří řada jeho známých.⁶¹

Matematik Sterný je chladně racionální a neúprosný: *Musíme pochopit nutnost a tvrdě jí hledět do očí, třebaš byla sebe krutější. Máme na vybranou: buď zastavit rozvoj našeho života, nebo zničit cizí nám život na Zemi. Třetího východiska nemáme!*⁶² Netty namítá, že třetí možnost existuje: přivést k socialismu veškeré pozemské lidstvo a zajistit tím mírovou koexistenci obou planet, jež jinak není reálná. Sterný má však k dispozici silný protiargument – zaostalost pozemské civilizace, která je navíc politicky i národnostně rozdělena. Zavedení socialismu by si tudíž vyžádalo dlouhou dobu tvrdých bojů a ani jeho vítězství by nebylo plně uspokojujivé: *I tam, kde socialism vyjde jako vítěz, bude jeho charakter v základech zkažen mnohaletým výjimečným stavem, nezbytným terorem a vojančinou s nevyhnutelným následkem – barbarským patriotismem. Bude daleko za naším socialismem.*⁶³ Tato slova už jaksí v předstihu vyjadřují Bogdanovův postoj k sovětskému socialismu po roce 1917 a obsahují též poměrně přesnou charakteristiku jednoho z podstatných rysů budoucího sovětského systému: „barbarský patriotismus“.

60 GREENFIELD, Douglas: *Revenants and Revolutionaries*, s. 624, 626 a 631–632.

61 BOGDANOV, Alexandr: *Rudá hvězda*, s. 118–120.

62 Tamtéž, s. 124; celý projev Marsovice jménem Sterný je na s. 120–129.

63 Tamtéž, s. 125.

Bolševik z Rudé planety

Vraťme se ale na Mars, neboť Leonid se rovněž dozvídá pravý účel svého zvláštního výletu: *Z poslední výpravy přivezli jsme s sebou ze Země socialistu, člověka ve svém prostředí vynikajícího i duševní silou i fyzickým zdravím. A co se stalo? Ukázalo se, že celý náš život je mu tak cizí a nepříznivý jeho organismu, že za velmi krátký čas počal trpět hlubokou duševní rozrušeností.*⁶⁴ To je pravda, Leonida zážitky z Marsu skutečně na nějaký čas přemohou – a není se co divit, vždyť jak by asi reagoval i vzdělaný člověk sedmnáctého či osmnáctého století, kdyby se najednou ocitl dejme tomu na dnešním Manhattanu?

Projev Sterny ale Leonidovi zasazuje ještě těžší úder, neboť pochopí, že byl vlastně především pokusným králíkem, na němž si Marsovci chtěli otestovat způsobilsto pozemských lidí k životu ve vyšších formách socialismu. A výsledek je negativní. Což Sterny vede k ocelově chladnému závěru: *Mluvím o vyhubení veškerého lidstva na Zemi, protože nemůžeme učinit výjimku ani pro socialistickou avantgardu. Není to možné technicky, a i kdyby bylo, pozemská socialistická avantgarda se s vyhubením lidstva nesmíří. Ve srážce dvou světů, praví Sterny, nemůže být žádného kompromisu. [...] Vyššího života nemůžeme obětovat pro nižší. Mezi pozemskými lidmi nenalezneme ani několik milionů vědomě usilujících o skutečně lidský typ života. [...] Nebudeme si počínati ukrutně, neboť dovedeme lidi na Zemi vyhubit a způsobíme jim při tom daleko menší bolesti, než způsobují neustále jeden druhému. Je jeden světový život. A nebude pro něho ztrátou, nýbrž ziskem, jestli už nyní na Zemi rozšíří se náš socialismus, místo dosavadního dalekého polobarbarského socialismu, život nesrovnatelně harmoničtější při neustálém, neomezeném rozvoji.*⁶⁵

Železná logika, jež dovedla Sterny k tomuto závěru, je v zásadě stejná jako logika Marťanů z Wellsova románu *Válka světů*, jež Bogdanov se vši pravděpodobností znal. U Wellse obyvatelé Marsu též čelí vyčerpání domácích přírodních zdrojů, a tudíž se rozhodnou k invazi na Zemi s cílem vyhubit lidstvo: *Z hlubin kosmu nás tou dobou už dlouho sledovaly závistivé zraky, myslí stojící o tolik výše nad našimi, jako je náš intelekt nadřazen němé tváři, mozky s obrovskou kapacitou, beze stopy citu, chladně kalkuluující a zvolna snovající plány namířené proti nám.*⁶⁶

Jde o myšlení vlastní imperialismu, sociálnímu darwinismu, ale i mnoha revolučních nářků dvacátého století, o způsob uvažování, který v praxi uplatňovali i V. I. Lenin a J. V. Stalin. Nicméně Bogdanov zde, podobně jako Wells, prezentuje obecnější dilema, a sice: mají-li určité hodnoty či etické normy přednost před praktickým účelem, nebo je-li nutné potřebě přežití obětovat všechno. A také: opravňuje-li vyšší stupeň rozvoje danou civilizaci k ovládnutí, ba vyhubení civilizace nižší, přičemž rozlišení „vyšší“ kontra „nižší“ může být pochopitelně hodně diskutabilní a subjektivní.⁶⁷ Na stránkách románu *Rudá hvězda* nachází východisko, které by však i řada jeho pozemských soudruhů označila za idealistické, či dokonce naivní.

Asi nikoliv náhodou ho na marsovské „strategické konferenci“ prezentuje Leonidova milénka Netty: *Je jeden světový život – řekl Sterny. A co nám navrhl? Zničit, navždy*

64 Tamtéž, s. 127–128.

65 Tamtéž, s. 128–129.

66 WELLS, Herbert George: *Válka světů*, s. 9.

67 A ospravedlňovala tedy například údajná vyšší a lepší forma sovětského socialismu invazi do Československa v roce 1968? Tvořila „záchrana socialismu“ dostatečný argument pro vojenský zásah?

Josef Mlejnek

*vyhubit celý svérázný typ tohoto života, typ, jehož nikdy už později neobnovíme ani nenahradíme. Sta milionů let žila nádherná planeta zvláštním životem, ne takovým, jako ostatní... [...] V lidech na Zemi nalezla ohlasu a soustředila se historie jiné přírody a jiného boje; jsou v nich ukryty jiné živelní síly, jiné spory a jiné možnosti vývojové. Nastala doba, kdy po prvé může se uskutečnit spojení dvou velkých směrů života. Kolik nových rozmanitostí, kolik vyšší harmonie musí s sebou toto splnutí přinést! A teď nám povídají: je jediný světový život, proto nesmíme jej sjednocovat, nýbrž... ničit.*⁶⁸

Argumentace Netty by se z dnešního hlediska dala označit i za ekologickou a multikulturalistickou. Uchvacuje ji též daleko větší bohatství a rozmanitost života na Zemi, daná mohutnějším „přisunem“ sluneční energie. *Náše dějiny v poměru k dějinám pozemského lidstva*, říká Netty, *zdají se být podivuhodně jednoduché, schematicky pravidelné a prosté všeho bloudění.*⁶⁹ Pozemšťané jsou sice ve svém společenském vývoji zaostalejší, pestrost a bujnost jejich přírody a života však vede též k tomu, že *surový a bezohledný zápas zrodil v bojovnících takový vzmach energie a vášně, tak mohutný heroismus a mučednictví, jakého vůbec jistěji a méně tragický boj našich předků neznal.*⁷⁰ Netty tak v „zaostalém“ lidstvu cítí velký potenciál, a to i na poli vědy: *Je jasné, že národové, kteří vynikli nad naše předky ve filosofické tvorbě, mohou jednou nás samé překonat ve vědecké práci.* Podle Netty je tudíž povinností Marsovců *připravovat budoucí spojení s pozemským lidstvem.* Přítomné ujišťuje, že Leonid se ze svých psychických potíží brzy uzdraví a *pro budoucí spojení dvou světů toho ještě mnoho vykoná.*⁷¹ Svou řeč pak končí patetickým zvoláním: *Sjednocení života je nejvyšším cílem a láska – nejvyšším rozumem!*⁷²

Čtenář by si sice mohl pomyslet, zda spisovatel v této pasáži nezabředl do žánru označovaného jako „červená knihovna“, nicméně Bogdanov prezentuje řeč pronesenou Netty zcela vážně, beze stopy ironie. Jistě si do její (a hlavně Leonidovy) postavy promítl i mnohé z osobního života a naturelu, avšak postoj Netty odráží též ideová východiska autora románu, daleko větší důraz, který kladl – například oproti Leninovi – na přírodu a biologickou sféru. Uchvácení přírodou, životem a jeho složitým vývojem i potřeba ho chránit patří k přirozeným pocitům člověka, či alespoň nějaké části jedinců lidského druhu. A nutno zdůraznit i Bogdanovův feminismus, neboť Netty jakožto žena působí v politice jinak než muž – citověji. Samozřejmě, na stránkách literárního díla, nicméně otázka, zda je tomu tak i ve skutečnosti, přesahuje tematický záměr této studie. Bogdanov zde každopádně opět vystupuje jako autor předjímající pozdější myšlenkové nebo politické proudy.

Strategickou poradu Marsovců uzavře Menny, jenž přítomným říká, že z nálady v místnosti vycítil souhlas veliké většiny soudruhů s Netty, přičemž i on sám má *skoro totéž mínění.*⁷³ Menny navrhne prakticky podložený kompromis. Jelikož na Marsu docházejí rovněž zásoby radia, nutného k pohonu kosmických lodí, nelze jiné planety

68 BOGDANOV, Alexandr: *Rudá hvězda*, celý projev Netty na s. 129–133.

69 Tamtéž, s. 130.

70 Tamtéž, s. 131.

71 Tamtéž, s. 132.

72 Tamtéž, s. 133.

73 Tamtéž.

Bolševik z Rudé planety

kolonizovat do té doby, než budou k dispozici nová ložiska. A ta se prokazatelně nacházejí na Venuši, planetě sice neobydlené rozumnými bytostmi, leč zároveň s mimořádně nepříznivými klimatickými podmínkami. Odhalení ložisek i těžba radia na Zemi však v dané chvíli – kvůli nutnosti nějak se vypořádat s lidstvem – představují ještě obtížněji řešitelný úkol. A tak, konstatuje Menny, *ať už jakkoli rozluštíme později otázku bromadné kolonisace, musíme – jak jsem pevně přesvědčen – okamžitě provést menší kolonizaci Venuše s jediným cílem, dobývání radia, abychom mohli si zaručit budoucí možné rozhodnutí o kolonisaci*.⁷⁴ Jeho návrh je nakonec přijat.

Smrt, láska a revoluce

Byť je invaze na Zemi zatím kompromisně odložena, hlavní hrdina pochopitelně prožívá hluboký otřes, umocněný skutečností, že Sterný, jenž navrhoval vyhlazení pozemského lidstva, byl kdysi mužem Netty. Leonid se nakonec vypraví do hvězdárny, kde Sterný pracuje, a spíše v afektu než promyšleně ho zabije. Marsovci vraha poté překvapivě neuvězní, ale dopraví ho zpátky na rodnou planetu.⁷⁵ Tam pak pobývá v nemocnici, kterou řídí doktor Verner, Leonidův *starý soudruh*. Leonid si vraždu Sterný vyčítá především s ohledem na osud celého pozemského lidstva. Když totiž, jak je přesvědčen, Marsovci nyní zjistili, že „importovaný“ pozemšťan je nejen slabá povaha, ale dokonce podlý vrah, už nebudou váhat s likvidací obyvatel Země ve prospěch vlastní civilizace.

Leonidův psychický stav se však přece jen postupně zlepšuje, a on se tak může zapojit do propukající revoluce. V bojích utrpí vážné zranění a revoluce je poražena, nicméně novou energii mu do žil vlije zjištění, že ho v nemocnici vyhledala – Netty! Znamená to, že na Marsu se vši pravděpodobností zvítězila varianta podpory nastolení socialismu na Zemi namísto vyhubení jejího obyvatelstva. Román tak optimisticky končí slovy: *To nejhorší už je za námi... Nový boj bude lehčí*.⁷⁶

Porážka revoluce propuknuvší v Rusku roku 1905 znamenala pro revolucionáře a vůbec pro ruskou inteligenci otřes ne nepodobný tomu Leonidovu z Bogdanovova románu. Následovala velká deziluze, rozhostil se pesimismus, kdysi odhodlaní bojovníci za lepší svět často ztráceli víru v blízkou možnost společenské změny. Ne tak Bogdanov, jenž svým románem hodlal povzbudit uvádající revoluční elán.⁷⁷

V závěrečných pasážích *Rudé hvězdy* Leonid vzpomíná na jeden z rozhovorů s Menny, kdy se Marsovice ptal, proč vybrali právě jeho, proč byl uznán za nejschopnějšího k dané misi. *Volba nebyla tak široká*, odpovídá Menny. *Bylo třeba od samého počátku omezit se na zástupce vědeckého revolučního socialismu; všechny ostatní světové názory jsou daleko více vzdáleny našeho světa*. Leonid ale namítá, že jsou přece daleko silnější a nadanější lidé, například soudruh žertem nazývaný „Starec Hory“. Dle Menny však nepředstavoval nejlepší volbu, neboť je to *výlučně člověk boje a revoluce; naše poměry*

74 Tamtéž, s. 135.

75 Tamtéž, s. 136–141.

76 Tamtéž, s. 160.

77 STITES, Richard: *Fantasy and Revolution*, s. 3.

Josef Mlejnek

se pro něho vůbec nehodí. Je to člověk železný, ale železní lidé nejsou ohební; je v nich mnoho konservatismu.⁷⁸

Pod „Starcem Hory“ se však skrývá Bogdanovův politický sok – Vladimir Iljič Lenin.⁷⁹ Sebestylizace do „nejlepšího socialisty na Zemi“ jistě mnoho vypovídá o vysokém mínění, jež o své osobě Bogdanov choval, nicméně i v bolševické straně (frakci⁸⁰) ho mnozí považovali za nejvhodnějšího kandidáta na vůdcovství. Bogdanovovu přednost v očích spolustraníků určitě představovalo rovněž jeho renomé coby významného myslitele a filozofa – ostatně, román *Rudá hvězda* záměrně pojal jako popularizační nosič svých závažných myšlenek, prezentovaných především formou vědeckých či filozofických prací. Lenin tudíž musel tento nimbus rozbit nebo alespoň narušit, jinak mu hrozila v souboji s Bogdanovem porážka. Tak se zrodil spis *Materialismus a empiriokriticismus*, dílo velmi pochybné hodnoty, a to právě i kvůli účelovosti jeho vzniku.

Šachy na Capri aneb Válka filozofů

Bogdanova přivedl roku 1903 do řad bolševiků obdiv k Leninovu radikalismu. Proto ho překvapilo, když právě Lenin začal prosazovat jejich účast ve volbách do Státní dumy, parlamentu s omezenými pravomocemi, jenž vznikl jako ústupek carské moci vůči požadavkům na liberalizaci a demokratizaci ruského státu, které vznášely skoro všechny složky ruské společnosti. Revoluce z roku 1905 sice byla krvavě potlačena, stávající moc však chtěla předejít dalšímu revolučnímu výbuchu opatrnými reformami. Lenin podporoval působení bolševiků v legálních strukturách,⁸¹ Bogdanov se snažil podnítit rozpoutání další revoluce, což ostatně odráží i román *Rudá hvězda*.

Dalo by se říci, že Bogdanov byl „románovým“ profesionálním revolucionářem i ve svém skutečném životě, mužem, jenž odhodlaně působil na ruském území, kdežto Lenin se zdržoval v emigraci, což Bogdanov patrně považoval za zbabělost a rozhořčeně mu to vytýkal.⁸² Nicméně porážka revoluce a utužení poměrů oba muže přivedly do Finska, jež sice tehdy tvořilo součást carské říše, leč mělo jistou autonomii. V letech 1906 až 1907 tam dokonce Bogdanov a Lenin i se svými rodinnými příslušníky žili v jednom velkém venkovském domě nedaleko města Kuokkala. Často se scházeli, hovořili spolu, ale jejich názory, filozofické i politické, se čím dál tím více lišily.⁸³ Bogdanov nedlouho předtím, v letech 1904 až 1906, publikoval třísvazkovou filozofickou práci *Empiriomonismus*, kterou se Lenin posléze pokusil „rozcupovat“ ve svém *Materialismu a empiriokriticismu*.

Zhoršující se podmínky ve Finsku z hlediska osobní bezpečnosti před carskou policií oba revolucionáře, dosud stále přátele, přiměly změnit místo pobytu. Lenin i Bog-

78 BOGDANOV, Alexandr: *Rudá hvězda*, s. 153.

79 STITES, Richard: *Fantasy and Revolution*, s. 10.

80 Bolševici tehdy formálně tvořili frakci v rámci Ruské sociálně demokratické dělnické strany, plně se osamostatnili až později.

81 SERVICE, Robert: *Lenin. Životopis*. Argo, Praha 2002, s. 167, 170 a 176.

82 Tamtéž, s. 163.

83 Tamtéž, s. 169–171.

Bolševik z Rudé planety

danov tehdy působili ve vedení bolševické frakce ruské sociální demokracie.⁸⁴ Lenin však vycítil, že právě Bogdanov nyní představuje jeho hlavního soupeře v boji o moc nejen ve straně (ve frakci), ale potenciálně (v konečném důsledku) i v samotném Rusku, po případném úspěchu dalšího revolučního pokusu. *Bogdanov byl bezesporu nejbystřejším duchem mezi bolševiky. Byl to jediný myslitel ve frakci, jehož duchovní schopnosti převyšovaly Leninovy*, konstatuje Leninův životopisec Robert Service.⁸⁵

Ještě v dubnu 1908 si Lenin s Bogdanovem zahrál šachy – ve vile Maxima Gorkého na ostrově Capri, kam je ruský spisovatel a revolucionář pozval.⁸⁶ V květnu téhož roku však již v Londýně sbíral materiál pro knihu *Materialismus a empiriokriticismus*. *Rychle – snad až příliš rychle – přečetl hlavní stati filozofů obdivovaných Bogdanovem. Kniha byla napsána téměř v letu a Lenin ji chtěl použít jako zbraň v boji o prvenství v bolševické frakci. Její kapitoly se staly filozofickou biblí oficiální sovětské vědy po roce 1917, třebaže se na ni neoficiálně snesl nemalý posměch*, uvádí Service.⁸⁷ Lenina navíc charakterizuje jako myslitele vycházejícího z ideálů přírodních věd z osmnáctého století, považujícího za nezpochybnitelnou existenci „objektivního světa“: *Mysl pro něj byla něco jako fotoaparát a tento fotoaparát byl neomylným vodítkem poznání. Tím, že Bogdanov zavrhl tento způsob vnímání světa, se postavil na stranu kněžů a mystiků*.⁸⁸ Z filozofie marxismu, dle Lenina *ulité z jednoho kusu ocele*, totiž podle mínění pozdějšího vůdce bolševické revoluce *nelze vyjmouti ani jednoho základního předpokladu, ani jedné podstatné části, aniž bychom se vzdálili od objektivní pravdy a upadli v objetí buržoasně reakční lži*.⁸⁹

Bogdanov se notně inspiroval některými filozofickými proudy konce devatenáctého a počátku dvacátého století, konkrétně Ernstem Machem a Richardem Avenariem. Podle něj není vnější (fyzický) svět veličinou existující „objektivně“ čili nezávisle na nás, neboť ho poznáváme (a potenciálně přetváříme) pomocí kolektivní sociálně organizované zkušenosti.⁹⁰ Z Leninova hlediska se však Bogdanov dopustil hříchu idealismu a vybočení z materialismu i z pravověrného marxismu. Leninova kniha se vyznačuje též velmi útočným stylem, pro Lenina typickým, nicméně *Materialismus a empiriokriticismus* přece mělo být filozofické dílo, nikoliv politický pamflet. Lenin v textu Bogdanova mimo jiné označuje za *žertovného člověka*, který mezi lety 1899 a 1908 prošel *čtyřmi stadii filozofického bloudění*, jemuž se staly *filozofické nehody* a jenž *předkládá úplný „komplex“ nesmyslů*. Bogdanovova filozofie *prý neobsahuje nic než reakční zmateninu*.⁹¹ Podle Lenina bylo *Bogdanova a spol. nutno nazvat ruskými převrácenými Büchnery a Dühringy*, přičemž *tito filosofové byli pygmeji a ubohými fušery ve srovnání s Feuerbachem*.⁹²

84 Tamtéž, s. 168.

85 Tamtéž, s. 171.

86 Zachovaly se dokonce fotografie zachycující toto klání, viz např. webová stránka <http://www.runivers.ru/philosophy/lib/docs/4713/59203/> (citováno k 11. 3. 2016).

87 SERVICE, Robert: *Lenin*, s. 179.

88 Tamtéž, s. 180.

89 LENIN, Vladimír Iljič: *Materialismus a empiriokriticismus*. Družstvo Dílo, Praha 1946, s. 249.

90 McCLELLAND, James C.: Utopianism versus Revolutionary Heroism in Bolshevik Policy: The Proletarian Culture Debate. *Slavic Review*, 1980, roč. 39, č. 3, s. 408.

91 LENIN, Vladimír Iljič: *Materialismus a empiriokriticismus*, s. 17, 42 a 174–176.

92 Tamtéž, s. 252.

Josef Mlejnek

Leninův spis označila jeho sestra Anna za *dílo, jež překračuje vše, co je v polemice dovolené a slušné*, což jí měl bratr za zlé.⁹³ Leninovy sestry však chovaly k Bogdanovovi sympatie, například se jim líbil jeho román *Inženýr Menny*.⁹⁴

V očích bolševiků byla hlavním zdrojem legitimacy filozofická či teoretická správnost, pravdivost: stranu je oprávněně vést ten soudruh, který přišel zákonitostí běhu světa nejvíce na kloub – samozřejmě, s pomocí Marxova (a Engelsova) učení. Jde o uvažování svým způsobem „platónské“, neboť v Platónově *Ústavě* jsou oprávnění vládnout filozofové, znalci světa a jeho podstaty.⁹⁵ Právě proto musel Lenin na Bogdanova zaútočit filozofickým spisem (či alespoň něčím, co tak vypadalo nebo co bylo za něco takového považováno). Ovšem samotný spis by nestačil. Lenin musel k vypuzení Bogdanova z bolševické frakce využít i obyčejný politický boj, zformovat většinu ve vedení, která ono vyloučení v roce 1909 schválila.

Člověk je hlupák, jestliže v jeho nitru nebije živé vědomí semknutosti s lidem a pokud je ochoten obětovat lidské vztahy na oltář své ješitnosti. Přesně takový je Lenin ve své knize. Jeho spor o „pravdu“ není veden tak, aby pravda dosáhla vítězství, nýbrž aby mohl dokázat: „Já jsem marxista! Nejlepším marxistou na světě jsem já!“ zrecenzoval *Materialismus a empiriokriticismus* Maxim Gorkij, ovšem pouze v soukromém dopise manželům Bogdanovovým.⁹⁶

Bogdanov se poté věnoval především intelektuální, nikoliv přímo politické činnosti. Jejím výsledkem byl i jeho druhý utopický román z prostředí Marsu – *Inženýr Menny*.

Inženýr Menny a proletářská věda a kultura

*Z dopisu dra N. Vernera spisovateli A. Bogdanovi. ... Tedy, nemůže býti žádných pochyb: Leonid je živ a nalézá se u „nich“... Jeho rukopis, tak záhadným způsobem dostavší se do mých rukou, vám posílám. Je to román, přeložený jím z marsického jazyka.*⁹⁷

Těmito slovy začíná druhý Bogdanovův utopický román, *Inženýr Menny* z roku 1913. Je sice pokračováním *Rudé hvězdy*, ale odehrává se časově před ní, neboť popisuje historický vývoj marsovské civilizace zhruba od sedmnáctého století pozemského času do vybudování socialismu, v němž hraje jednu z hlavních rolí výstavba mohutných zavlažovacích kanálů. Což je dnes ale celkem běžný přístup, použitý mimo jiné tvůrci filmové ságy *Hvězdné války*.

Formálně je to text marsovského románu přeloženého Leonidem. Jména postav Marsovců jsou v řadě případů shodná s *Rudou hvězdou*, ale jde o jiné, historicky starší osoby, po nichž však mnozí obyvatelé Marsu, kteří vystupují v *Rudé hvězdě*, získali svá jména.

93 SERVICE, Robert: *Lenin*, s. 180.

94 Tamtéž.

95 Srov. PLATÓN: *Ústava*. Svoboda-Libertas, Praha 1993.

96 SERVICE, Robert: *Lenin*, s. 182.

97 BOGDANOV, Alexandr: *Inženýr Menny*, s. 3.

Bolševik z Rudé planety

Literární kvalita utopii je často diskutabilní, což je dáno i tím, že autor zpravidla klade důraz na vylíčení nového, ideálního společenského zřízení, a to na úkor dramatickosti děje a propracovanosti postav, které se tak nezřídka stávají poněkud neživotnými nositelkami jistých konceptů či idejí. *Rudá hvězda* je z literárního hlediska, řekněme, průměrná ve smyslu solidní, v ději nechybějí dramatické zápletky a některé z postav zažívají duševní otřesy i citová vzplanutí. *Inženýr Menny* vyznívá ve srovnání s ní spíše už jen jako pouhý politicko-historický traktát, jako beletrizovaný popis vývoje marsovské společnosti směrem k socialismu, kde dialogy postav obsahují především jejich spory ohledně různých teoretických koncepcí i praktických postupů.

Zatímco v *Rudé hvězdě* se autor stylizoval do postavy Leonida, v *Inženýru Menny*, kde vystupují pouze Marsovci a žádní pozemšťané, je autorovým alter egem marsovský socialista jménem Netty (tedy stejným, jaké má Leonidova milenka v *Rudé hvězdě*). Právě on vyjadřuje názory samotného Bogdanova, představené jím v řadě „vážnějších“ filozofických i politických spisů.

Bogdanov románu využil i k vystižení svého vztahu ke Karlu Marxovi. *Jsem socialistou a žákem Xarmovým*, říká Netty.⁹⁸ Marsovský Marx skrytý pod průhlednou šifrou (přesmyčkou) Xarma dle Netty započal *životní rozbor přírody ideí*, ale nedokončil jej a *zůstal proto nepochopeným... Já pokračoval v jeho díle*.⁹⁹ Bogdanov byl přesvědčen, že Marxe je nutno nově interpretovat a rozvíjet, i s ohledem na mohutný rozmach přírodních věd a techniky, a ne se ho dogmaticky držet coby nezpochybnitelné autority. A sám se považoval za myslitele hodného tohoto úkolu. S tímto postojem však ve svém vlastním prostředí často narážel na – mírně řečeno – nepochopení, což dokládá i výše popsáný filozoficko-politický zápas s Leninem.

Netty zastává rovněž Bogdanovovy názory na roli proletářské vědy a kultury, které vycházely z jeho obecnější nauky, tektologie.¹⁰⁰ *Věda dosud je silou našich nepřátel; my zvítězíme tehdy, až učiníme ji naši silou*, praví Netty. Podle něj nynější věda *je takovou, jakou jest společnost, která ji stvořila; je silnou, ale rozptýlenou a mnoho energie proplytvá se nadarmo. Při jejím rozptylování každá část rozvíjela se zvláště a ztratila živou spojitost s ostatními. Z toho zrodilo se mnoho nestvůrností, neplodných chytráctví a pletenic. Jedny a tytéž věci, jedny a tytéž myšlenky v různých oborech nalézají deset různých výrazů a v každém z nich vyučovány jsou jako cosi nové. Každý obor má svůj jazyk – výsada zasvěcenců, překážka pro všechny ostatní. Mnoho těžkostí vzniká tím, že věda odloučila se od života a práce, zapomněla svého původu, zapomněla svého úkolu; [...] Takovou, jakou je dnes, věda nehodí se pro dělnickou třídu, a sice proto, že je příliš těžkou i nedostatečnou. Dělnická třída musí ji ovládnouti, měnit ji zároveň. V jejích rukou musí se stát i nesrovnatelně prostší, srozumitelnější i životnější. Nutno překonat její rozptylování, nutno sblížit ji s prací, jejím prvním pramenem*.¹⁰¹

Netty zde na první pohled vypadá jako ideologický omezenec ze stalinských časů, přesvědčený o tom, že dělnické večerní kurzy a jim přizpůsobený „prostý a jasný“ ob-

98 Tamtéž, s. 74.

99 Tamtéž, s. 85.

100 Výraz, odvozený z řeckého *tekton* (řemeslník či stavitel), si Bogdanov vypůjčil od Ernsta Haeckela – ADAMS, Mark B.: „Red Star“. Another Look at Aleksandr Bogdanov, s. 11.

101 BOGDANOV, Alexandr: *Inženýr Menny*, s. 63–64.

Josef Mlejnek

sah komplikovaných vědeckých či filozofických otázek zformují novou avantgardu, lepší, chytřejší, hledící za obzory „buržoazní vědy“, což umožní přivést lidstvo ke štěstí.

Bogdanov nebyl tak povrchní, i když přece jen nelze pominout jistou příbuznost mezi jeho koncepcí a pozdější praxí v dobách Stalinovy vlády, jejímž zosobněním se stal Trofim Děnisovič Lysenko.¹⁰² Zjednodušení, avšak takové, které by vlastně znamenalo též prohloubení, měla totiž přinést Bogdanovova tektologie, která je dodnes považována za velmi inspirativní a mimo jiné i za předchůdkyni systémové analýzy, kybernetiky a podobných vědních oborů.¹⁰³ Bogdanov tuto svou nauku rozvíjel po celý život a věnoval jí několik spisů. Vystihnout ji „prostě, srozumitelně i životně“ není snadný úkol. Naštěstí se s ním pokusil vypořádat i sám Bogdanov, právě na stránkách románu *Inženýr Menny*, který vyšel ve stejném roce jako první díl jeho základního vědeckého spisu *Tektologie*. V epilogu románu *Inženýr Menny* se popisuje úsilí Netty o formulaci a prosazení uvedené „nové vědy“: *Zanechav inženýrství, Netty veškerou svou vědeckou činnost věnoval vyplnění starého plánu, přeměnění vědu takovým způsobem, aby stala se přístupnou dělnické třídě. Kolem Netty se shromáždí celá kulturně-revoluční škola, složená zčásti též z jeho žáků propracováších se z dělnických vrstev. Vytvoří „Dělnickou Encyklopedii“, jež se stane oporou a praporem ideové jednoty proletariátu.*

Výsledkem úsilí Netty je *obrovské odhalení a položení základů k všeobecné organizační vědě* neboli k tektologii, byť v románu *Inženýr Menny* tento pojem nepadne. Netty bádá nad *zjednodušením a sjednocením vědeckých metod*. Studuje a srovnává *nejrůznější způsoby, jež lidstvo* (konkrétně míněno marsovstvo – pozn. autora) *používá ve svém vědění a práci s různými životními spojeními v přírodě, se způsoby, jichž pomocí ona živelně tvoří pevné a rozvíjející se systémy*. Objevuje, že lze tyto poznatky soustředit v *několika prostých schématech*. A dospívá k následujícímu závěru: *Nechť jsou prvky vesmíru jakkoli různými – elektrony, atomy, hmoty, lidi, idee, planety, hvězdy – a necht' jich kombinace jsou zevně jakkoli různé, lze určití malý počet společných metod, podle kterých jakékoli tyto prvky spojují se mezi sebou, jak v živelním procesu přírody, tak i v lidské činnosti. Vzniká tak společenská věda, v brzku obejmoucí celou organizační zkušenost lidstva. Dřívější filosofie nebyla ničím jiným, než matnou předtuchou této vědy; a zákony přírody, společenského života a ducha, nalezené různými speciálními vědami, ukázaly se býti částečnými výrazy jejich zásad na jednotlivých polích.*

Uvedené objevy se pak stanou katalyzátorem dalšího společenského vývoje: *Od té doby řešení nejsložitějších organizačních úkolů nebylo dílem individuálního talentu neb genia, nýbrž vědeckého rozboru, analýsy, asi jako jsou matematické výpočty v praktické mechanice. Díky tomu nastalo období základní přeměny celého společenského ústrojí. Veliké těžkosti nové organizace podařilo se poměrně snadno a úplně plánovitě přemoci: jako dříve přírodověda stala se nástrojem vědecké techniky, tak nyní universální věda stala se nástrojem vědeckého tvoření sociálního života v jeho celku. A ještě dříve tatáž věda byla široce použita v rozvoji organizační dělnické třídy a jich přípravy k poslednímu, rozhodnému zápasu.*¹⁰⁴

102 KREMENTSOV, Nikolai L.: *A Martian Stranded on Earth*, s. 126–127.

103 McCLELLAND, James C.: *Utopianism versus Revolutionary Heroism in Bolshevik Policy: The Proletarian Culture Debate*, s. 412; YOUNG, George M.: *The Russian Cosmists. The Esoteric Futurism of Nikolai Fedorov and His Followers*. Oxford University Press, New York 2012, s. 186.

104 Vše viz BOGDANOV, Alexandr: *Inženýr Menny*, s. 127–128.

Jinak řečeno, tektologie tvoří zásadní podmínku přivedení lidstva ke komunismu. V tomto ohledu sice Bogdanov vycházel z marxismu, jenž sebe sama pasoval na jedinou správnou (pravdivou) vědu, avšak on sám postupoval přece jen o něco volněji, méně dogmaticky a dával daleko větší prostor silné inspiraci přírodními procesy. Jeho myšlení je založeno na předpokladu jakéhosi elementárního základního řádu, který je vlastní přírodě, lidské společnosti, celému vesmíru. A tomu, komu se podaří odhalit ho, se logicky dostane nejen hlubokého poznání, ale i nástroje k výstavbě nějaké nové, lepší civilizace. Tektologie totiž měla každému proletáři, každému člověku poskytnout jakýsi „univerzální recept“, díky němuž se dočtyčny stane vysoce kvalifikovaným jedincem, ovšem zároveň člověkem, který překonal „buržoazní“ individualismus a je schopen zapojit se do společnosti s lepší, kolektivní sociální kulturou.

Samozřejmě, podobně jako v případě „sovětského marxismu“ (marxismu-leninismu) zde hypoteticky hrozí dogmatické ustrnutí i totalitní diktatura, nicméně Bogdanov ani žádná skupina jeho žáků se nikdy nedostali k moci, aby mohli své ideje plně realizovat. Avšak kolektivismus, zvláště je-li postaven na propracované filozofii (či ideologii) a postrádá-li určité institucionální omezení nebo pevně ukotvenou ochranu práv jedince, bude v praxi s velkou pravděpodobností tíhnout k nějaké formě totalitarismu. Tuto obavu pak lze plně vztáhnout i na koncepcce Alexandra Bogdanova.¹⁰⁵

Po roce 1917 se Bogdanov snažil svou vizi proletářské vědy a kultury rozvíjet především v hnutí Proletkult, ostatně bez toho nebylo dle jeho hlubokého mínění plně vítězství socialistické revoluce možné. Obával se, že bez intenzivního pěstování proletářské kultury na základě jeho představ a koncepcí revoluce přinese především „barbarizaci“ myšlenky socialismu. Proletkult a jmenovitě Bogdanov však museli poměrně brzy čelit útoku, kterému velel Lenin. V předmluvě ke druhému vydání svého *Materialismu a empiriokriticismu* z roku 1920 výslovně uvedl, že *pod rouškou „proletářské kultury“ A. A. Bogdanov prosazuje buržoazní a reakční názory*.¹⁰⁶ Samo hnutí Bogdanova posléze zavrhl oficiálním prohlášením, v němž se distancovalo od *mylných koncepcí bogdanovismu*,¹⁰⁷ potom skomíralo až do počátku třicátých let.

Upíří socialismus jako medicínský experiment¹⁰⁸

Ideu vzájemné krevní transfuze neboli „soudružské výměny krve“ Alexandr Bogdanov rozvíjel skoro po celý život pouze teoreticky či literárně. K praktické aplikaci ho přivedla víceméně souhra okolností a vliv určitých událostí: útok na Proletkult, po němž se stal, jak sám konstatoval, *oficiálním démonem*,¹⁰⁹ jeho zatčení v roce 1923, kdy mu z vězení pomohly především osobní konexe a kdy prý neměl daleko k infarktu,

105 KELLY, Aileen M.: Red Queen or White Knight? The Ambivalences of Bogdanov. *The Russian Review*, 1990, roč. 49, č. 3, s. 312–315.

106 LENIN, Vladimír Iljič: *Materialismus a empiriokriticismus*, s. 11.

107 GLOVELI, Georgij Džemalovič: *Bogdanov – učjonyj i utopist*.

108 Tato pasáž se opírá především o knihu KREMENTSOV, Nikolai L.: *A Martian Stranded on Earth*, s. 55–127.

109 GLOVELI, Georgij Džemalovič: *Bogdanov – učjonyj i utopist*.

Josef Mlejnek

i Leninova smrt v lednu 1924. Teprve od února 1924 Bogdanov v úzkém kroužku prováděl praktické experimenty s krevní výměnou – patrně k tomu přispěla rovněž snaha být v novém režimu, v němž nezažíval žádné významné funkce, nějak prakticky užitečný i Leninovým úmrtím posílené vědomí vlastní smrtelnosti. Ve stejné době navíc začala umírat řada předních činitelů stranického i státního aparátu, a to nikoliv kvůli mocenským čistkám, ale z důvodu nepevného zdraví, na němž se údajně podepsalo i enormní zatížení organismu dané dlouhým a únavným revolučním bojem. Se stranou spojení lékaři to označovali výrazem „revoluční vyčerpanost a opotřebovanost“. Režim proto posílil lékařskou péči o vedoucí představitele. V této atmosféře se Bogdanovovy experimenty, dosud známé jen úzkému okruhu zasvěcenců, najednou jevily jako slibná varianta.

V roce 1926 tudíž vznikl Institut krevní transfuze, kde jeho ředitel Bogdanov pokračoval ve svých pokusech. Údajně vyhlížely opravdu nadějně, pacienti či pokusné osoby, mezi něž patřil také samotný Bogdanov, pocítovali zlepšení svého zdravotního stavu i kondice a prý posléze i viditelně omládli. V březnu 1928 však Bogdanov přistoupil na krevní výměnu se studentem, který měl malárii a tuberkulózu. Dle historika Nikolaje Kremencova, jenž se specializuje na dějiny sovětské vědy, si Bogdanov byl jistý, že je vůči těmto chorobám imunní, a chtěl tak experimentálně dokázat, že výměna krve může být přínosná i pro mladší osobu, přijme-li krev od osoby starší, poněvadž tímto způsobem může získat například imunitu. U obou však krátce po výměně nastala akutní nežádoucí reakce organismu. Student přežil, ale Bogdanov 7. dubna 1928 zemřel.

Někteří autoři však Bogdanovovo jednání interpretují jako sebevraždu či eutanazii.¹¹⁰ Ostatně na Marsu popsaném v *Rudé hvězdě* se eutanazie, kterou využívají hlavně starci, v nemocnicích běžně praktikuje: *Je-li pacientovo vědomí jasné a jeho rozhodnutí pevné, jaké pak mohou být překážky? Lékař ovšem nejprve nemocného žádá, aby se s ním poradil.*¹¹¹ V ovzduší nastupujícího stalinismu tak mohlo být výsledkem konzultace pacienta Bogdanova s lékařem Bogdanovem vědomé ukončení života. Kremencov sice hypotézy o sebevraždě ve své knize označuje za nepodložené,¹¹² nicméně v literatuře o Bogdanovovi na ně lze narazit poměrně často.

Po Bogdanovově smrti získal ústav, jež založil, jeho jméno, avšak zároveň přestal s krevní výměnou, tak jak ji zakladatel pojímal, tedy jako s něčím, co má v konečném efektu vést jednak k omlazení a vitalizaci obyvatelstva, jednak k nastolení „psychologického kolektivismu“. K přivedení lidstva ke stavu, jenž by se dal pomocí parafráze sentence Thomase Hobbesa *člověk člověku vlkem*¹¹³ charakterizovat sloganem: Člověk člověku soudruhem a soudruh soudruhovi přátelským upírem. Ústav ke krevní transfuzi nadále přistupoval zhruba řečeno v tom duchu, jak ji pojímá standardní

110 Např. ADAMS, Mark B.: „Red Star“. *Another Look at Aleksandr Bogdanov*, s. 14; GRAHAM, Loren R.: Bogdanov's Inner Message. In: BOGDANOV, Alexander: *Red Star* (doslov k vydání anglického překladu), s. 252.

111 BOGDANOV, Alexander: *Rudá hvězda*, s. 84.

112 KREMENTSOV, Nikolai L.: *A Martian Stranded on Earth*, s. 114.

113 HOBBS, Thomas: O občanu. In: TÝŽ: *Výbor z díla*. Svoboda, Praha 1988, s. 119.

Bolševik z Rudé planety

medicína, tedy především jako k prostředku používanému při operacích nebo při první pomoci na válečném poli, při nehodách a podobně.

Zpětně tudíž Bogdanov vyhlíží nikoliv jako průkopník moderní medicíny, ale spíše jako středověký alchymista. K pohřbení jeho pokusů spolu s jeho tělesnými ostatky přispěla i skutečnost, že paradoxně nepostupoval „kolektivisticky“, tedy ve spolupráci s vědeckou komunitou ruských lékařů i biologů, ale „individualisticky“, kdy jeho ústav byl spíše tajuplným a uzavřeným ostrovem. Což však mohlo být ovlivněno i tím, že své kolegy považoval za osoby stále uvězněné ve schématech staré „buržoazní“ a „individualistické“ vědy. Kniha nazvaná *Boj za životaschopnost*¹¹⁴, kterou na dané téma v té době publikoval, má charakter spíše esejistický, skoro nikoho v ní necitoval a na kritické recenze reagoval údajně dosti podrážděně. Ale kdoví, nelze zcela vyloučit, že se v experimentech Alexandra Bogdanova přece jen nějak ukrývá recept na „elixír mládí“, kterým lidstvo zatím trestuhodně pohrdá... Ostatně ve vrcholovém sportu nedávno rozšířený, byť zakázaný krevní doping vlastně svým způsobem opět potvrdil průkopnický a zároveň rozporuplný charakter mnoha Bogdanovových myšlenek.

Svátek nesmrtelnosti?

Alexandra Bogdanova v dětství zásadně ovlivnila smrt jeho dvou mladších bratrů. Zavrhli kvůli tomu Boha, neboť jeho modlitby nenalezly patřičnou odezvu, zároveň tím spíše hodlal maximálně vylepšit lidský úděl v materiálním (materialistickém) světě.¹¹⁵ To, co se nedalo očekávat od náboženství, měla přinést věda, včetně „nesmrtelnosti“, pojaté když ne absolutně, tak alespoň relativně, v podobě co nejdelšího, zdravého a aktivního života. Pokusy s krevní výměnou představovaly pevnou a z hlediska Bogdanova zcela zásadní součást této snahy.

V roce 1914 napsal povídku *Svátek nesmrtelnosti*.¹¹⁶ Odehrává se ve dni, kdy lidstvo slaví tisíc let od dosažení osobní nesmrtelnosti každého jedince. Všichni žijí v technicky vyspělé společnosti, která dovede populační přetlak daný nesmrtelností vyřešit jednak omezením, že každá žena může mít maximálně třicet dětí, ale především expanzí na jiné planety.¹¹⁷ Hlavní hrdina jménem Fride však onoho dne zjistí, že ve svém tisíciletém životě dosáhl už opravdu všeho: má (s různými ženami) desítky dětí a ještě více vnuků a pravníků, ovšem ani je všechny pořádně nezná. Napsal tisíce knih, vědeckých i uměleckých, složil několik oper, byl vším, čím snad člověk může být, ve všem dosáhl úspěchu. A právě ve sváteční den tudíž pocítí, že se nudí, že už nechce dál opakovat věčný koloběh, a proto se upálí, aby ho snad soudobá vyspělá medicína nedala ještě do pořádku. Věčný koloběh přísluší dle Frideho životu jako takovému,

114 BOGDANOV, Aleksandr Aleksandrovič: *Borba za žiznesposobnost*. Novaja Moskva, Moskva 1927.

115 GLOVELI, Georgij Džemalovič: *Bogdanov – učjonyj i utopist*; GREENFIELD, Douglas: *Revenants and Revolutionaries*, s. 625.

116 BOGDANOV, Aleksandr: *Prazdnik bessmertija*. Internetové zveřejnění viz http://az.lib.ru/b/bogdanov_aleksandr_aleksandrowich/text_0120.shtml (citováno k 11. 3. 2016).

117 Zde Bogdanov s velkou pravděpodobností převzal vizi ruského myslitele Nikolaje Fjodorova. Viz JABŮREK, Martin: Smrt, vzkříšení a lety do vesmíru. *Pro-Fil*, 2014, roč. 15, č. 1 – viz <http://www.phil.muni.cz/journals/index.php/profil/article/view/724> (citováno k 11. 3. 2016).

Josef Mlejnek

nikoliv jedinci, touha po nesmrtelnosti stojí proti přírodě, člověk nemá duši v náboženském smyslu, tedy cosi od Boha, co by mohlo věčnost radostně snášet. Nicméně navzdory racionální přesvědčivosti argumentů hlavního hrdiny *Svátku nesmrtelnosti* po ní člověk tak jako tak touží a skoro každý by asi chtěl žít déle, než se mu nakonec poštěstí. Povídku lze proto chápat i jako součást Bogdanovova úsilí vyrovnat se nějak s fenoménem konečnosti lidského života.

Boj se smrti určitě tvoří ústřední motiv Bogdanovova životního zápasu, mezní otázky lidské existence ho tížily s velkou naléhavostí. Smutek nad konečností lidského osudu i každé civilizace a snahu po jejich alespoň nějakém zvěčnění vyjadřují i pasáže ze závěrečných stránek románu *Inženýr Menny*. Hlavního hrdinu trápí otázka, jak předat kulturní i vědecký odkaz marsovské civilizace poté, co vyhasne Slunce. Intenzivní přemýšlení o mučivých dilematech nakonec získá podobu jakési horečnaté vize: *To je poslední soud a neodvratný rozsudek, z kterého není odvolání. Sčítá se všechno, co bylo cílem i prostředkem, všechno, co mělo smysl a význam. Kostlivec měl pravdu: tento konec bylo – Nic. Miliony let úsilí, vědění... Myriady životů, ubohých i krásných, nicotných i mohutných... Jaký však tu rozdíl, byly-li delšími či kratšími, lepšími neb horšími – když jich více není, a není, kdo by je vystřídal, kromě něměho a věčného vesmíru, kterému je všechno lhostejné. Nevýhnutelný zánik v důsledku vyhasnutí Slunce se sice dá oddálit: Podporovali jsme zdroj sluneční energie, dokud to bylo lze. Vyhodili jsme do povětří všechny naše planety, a nechali je spadnout do Slunce, kromě jediné, na níž se nyní nalézáme. Energie těchto srážek prodloužila náš život o sto tisíc let. Většinu této doby věnovali jsme zkoumání způsobů přemístění na jiné planety. Ale nebylo možné zvítězit nad prostorem a časem, vesmír je příliš velký na to, aby se dalo v „rozumném čase“ dosáhnout jiných galaxií. Avšak život ve vesmíru nemizí: uhasíná na jedněch planetách, rozkvétá na jiných, a rodí se na dalších. Přesto jde o poněkud chabou útěchu, neboť co záleží tomuto životu na životě, již ničeho o něm neví a nic od něho nevezme? A vyčerpává-li se, každý z nich stejně v bezplodném cyklu, co přidává každý ojedinele aneb pospolu k oněm nevýhnutelným hodnotám?*

Poněvadž lidstvo (marsovstvo) má nesporné důkazy, že na jiných hvězdných systémech žijí rozumné bytosti, chce jim alespoň předat své dědictví, své dílo: *To, čeho jsme během tisíců věků dosáhli pomocí našich společných úsilí; naše způsoby vládnouti živly, naše chápání přírody, vytvořená námi krása života, [...] jsme povinni uchrániti vesmíru stůj co stůj. [...] Pak náš život obrodí se opět v jejich práci, a naše tvůrčí práce přetvoří jiné světy.*

Umírající civilizace proto zhotoví miliony obrovských nábojů, přičemž každý z nich obsahuje přesnou kopii našeho odkazu na tenkých svinutých destičkách. Dnes by se asi jednalo o nějakou formu datového zápisu prostředky moderní výpočetní techniky – i na této představě je patrné, že Bogdanovovo myšlení směřovalo k počítačům a jejich využití. „Informační bomby“ jsou na základě přesných výpočtů uloženy na různých místech planety, která je pak uměle přivedena k explozi. Výbuch vrhne „informační náboje“ do vesmíru a ty pak budou moci předat „živé“ znalosti o fyzicky mrtvé civilizaci *neznámým bratrům* v hlubinách univerza.¹¹⁸

Bolševik z Rudé planety

Jiného zvěčnění nelze v materialistickém vesmíru bez Boha dosáhnout, a i tak je postaveno na (sporném) předpokladu trvalé existence kosmu. Nicméně Bogdanov je zde pronikavě důsledný, dovede dojít až na samotnou mez. A právě tato schopnost, kterou projevuje i v jiných tématech a problémech, činí jeho uvažování zajímavým a dodnes inspirativním, byť je zároveň hodně kontroverzní a ovlivněné řadou dobových myšlenkových i přírodovědeckých koncepcí, přičemž mnohé z nich se nyní považují za překonané.

Vesmír je drtivě velký, tváří v tvář jeho časoprostorovým rozměrům se lidský život jeví marným a zbytečným. Avšak toto vědomí může mít řadu důsledků i pro politické úvahy. Jednak důsledky veskrze pozitivní, relativizující absolutnost požadavků jakékoliv světské moci i jakékoliv ideologie, byť by si činila nárok být konečným a nezpochybnitelným vysvětlením přírodních i sociálních zákonů.¹¹⁹ A také konsekvence posilující úctu k životu, potřebu ho chránit jako něco neobyčejně cenného. Ale též důsledky negativní, vedoucí k pojmání života jedince a jeho hodnoty pouze a výhradně jako součásti celku, civilizace časově rozložené v toku tisíciletí. K logice: *Jsou snad tisíce životů v přítomnosti dražší než miliony v budoucnosti? Nikoliv, nikdy jste tak nemyslili, vy bojovníci za svou věc považujete zajisté správným a rozumným obětovat tisíce životů nyní, aby miliony mohly žít volněji v budoucnu.*¹²⁰ Bogdanovovo myšlení odráží všechny výše uvedené aspekty, i v jejich rozpornosti.

Alexandr Bogdanov plánoval třetí díl svého „marsovského“ cyklu. Hlavním hrdinou se měl tentokrát stát obyvatel Marsu, jenž musí žít mezi „pozemskými“ lidmi. Stihl však tento námět zpracovat pouze v delší básni nazvané *Martán, který uvízl na Zemi*.¹²¹ Její hrdina jako jediný z posádky přežije ztroskotání kosmické lodi při přistání na naší planetě – zachová si život, ale nemůže se vrátit. Musí tedy těžce žít mezi námi zaostalými pozemšťany, tak nějak v „temném středověku“. Což ho deprimuje, leč věří, že i pozemské lidstvo jednou dosáhne vyspělosti jeho vlastní civilizace a že je vlastně průkopníkem, jenž má k tomuto cíli přispět. Nikolaj Kremencov pojmenoval svou knihu o Bogdanovovi právě titulem zmíněné básně – *Martán, který uvízl na Zemi*, neboť přesně vystihuje osobu jednoho z nejzajímavějších myslitelů bolševického hnutí. Samozřejmě, v běžném jazyce jde o ironickou charakteristiku člověka odtrženého od reality, Bogdanova však do této izolace přivedla zejména jeho schopnost vidět dál než jeho současníci.

Ve svých dílech, vědeckých i literárních, totiž nastoluje řadu problémů spojených s naší současnou (post)industriální společností – mimo jiné demografickou i ekologickou krizi, vyčerpatelnost zdrojů, rovnost pohlaví či bioetiku.¹²²

119 Nikoliv náhodou platila v Sovětském svazu v období od třicátých do padesátých let pro sci-fi doktrína „krajní meze“ či „nejzazší hranice“, podle níž měli autoři psát pouze o blízké, tj. maximálně deset či dvacet let vzdálené budoucnosti. Jen tak bylo možné udržet literaturu ve svěrací kazajce socialistického realismu a bránit konfrontaci ideologického krunýře se vzdálenějším nejen časovým, ale vlastně i časoprostorovým horizontem. Srov. NEFF, Ondřej: *Všechno je jinak. Kapitoly o světové science fiction*. Albatros, Praha 1986, s. 160–164 a 246–247.

120 BOGDANOV, Alexandr: *Inženýr Meny*, s. 60.

121 TÝŽ: *A Martian Stranded on Earth*. In: *Red Star. The First Bolshevik Utopia*, s. 237–239.

122 GLOVELI, Georgij Džemalovič: *Bogdanov – učjonyj i utopist*; GRAHAM, Loren R.: *Bogdanov's Inner Message*, s. 242–243.

Josef Mlejnek

Aktuální je určitě rovněž Bogdanovův důraz na roli kultury a zejména na propojenost biologických a sociálních fenoménů. Člověk je nyní, rozhodně ve vyspělých západních zemích, plně urbanizovaný tvor. Žije v umělém prostředí vybudovaném pokročilou technickou civilizací, v biotopu sestrojeném jím samým z betonu, ocele a skla a čím dál tím víc řízeném počítači. To ho však proměňuje či jeho biologická složka na tyto skutečnosti nějak reaguje, například v podobě civilizačních chorob včetně psychických poruch. A s životem v technicky vyspělé civilizaci též úzce souvisí problematický fenomén stárnutí populace. Bogdanovův myšlenkový odkaz pochopitelně nelze mechanicky přejímat, už jen kvůli jeho implicitně totalitárnímu charakteru, ale inspirativní nesporně je, zvláště v epoše, která v mnohém dosáhla civilizační úrovně Bogdanova Marsu, byť nikoliv pomocí kolektivismu, ale konkurenčního zápasu na volném trhu.

Obálka druhého českého vydání románu Alexandra Bogdanova *Rudá hvězda*

Zdroj: archiv autora